

ПРАПОРИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ РОЗТАШУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (серпень 1919 р.)

У попередньому числі „Військово-історичного альманаху” М.Ковальчук опублікував наказ військам Дієвої армії Української Народної Республіки (ВДА УНР) від 30 липня 1919 р. ч. 323 про встановлення системи „стягів” на позначення місця розташування органів військового управління та військових частин¹. Від себе додамо, що, згідно з наказом Головної управи війська УНР (ГУВ УНР) від 12 жовтня 1919 р. ч. 245, цю систему доповнив „стяг” для зазначення місця розташування „бойового авіаційного отряду”. Станом на 16 серпня того року таких „отрядів” було три (3-й, 4-й і 5-й) і в них налічувалося 12 літаків². Відповідно до наказу цей „стяг” являв собою полотнище крапового кольору („кольору повітряних військ”) 60 дм завдовжки і 40 дм завширшки. Посередині полотнища мав бути білий ромб із зображенням пропелера з крилами, над яким – номер авіаційного отряду, а знизу – літери „б.авіот.”. Держак „стяга” завершував гострий спис на верху³. Треба наголосити, що всі ці „стяги” виконували суто розпізнавальну функцію і не мали значення бойових прапорів військових частин. Втім, як свідчать спогади А.Маруценка-Богдановського, що їх зачитував М.Ковальчук, у 2-му кінному Переяславському полку спробували були пристосувати „стяг” до ролі бойового прапора військової частини, збільшивши його розміри й розмістивши додаткові зображення й написи.

Встановлення „стягів” у Дієвій армії УНР означало запозичення досвіду Російської імператорської армії, в якій на позначення місця розташування штабів, ротних, ескадронних та батареїних дворів передбачалися штабні прапори („штабные флаги”)⁴.

Наслідкування російського досвіду виявилось в розмірах стягів вищих штабів, полків та авіаотрядів Дієвої армії УНР (скорочення „дм” у наказах ВДА ч.323 і ГУВ УНР ч.245, безперечно, означало „дюйм”), використанні ромба на стягах полків, а поздовжніх і поперечних кольорових смуг – на стягах сотень. Разом з тим стяги Штабу Дієвої армії УНР і штабів груп військ являли собою національний прапор, полотнища стягів штабів (управлінь) дивізій і бригад, полків, а також технічних, кінних, авіаційних частин та підрозділів мали кольори відповідних родів зброї, встановлених наказом ГУВ УНР від 24 квітня 1919 р. ч.276⁵.

У середині липня 1919 р. на територію Наддніпрянщини перейшли збройні сили Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗО

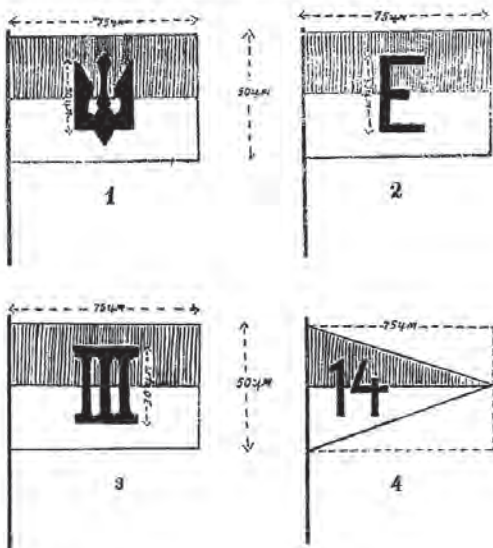
УНР) – Галицька армія. Між збройними силами обох частин УНР існували значні відмінності в організаційно-штатній структурі, системі комплектування особовим складом, тактиці і т.ін. Крім того, Галицька армія мала власні однострої і знаки розрізнення.

Певно, за прикладом Дієвої армії УНР у серпні 1919 р. в Галицькій армії було також запроваджено систему прапорів на позначення місця розташування органів військового управління. Відповідно до § 2 наказу військам від 22 серпня 1919 р. ч.126, місця постоїв вищих команд належало позначати „командними хоругвами”⁶. Було встановлено, що командна хоругва Начальної команди Галицької армії (НКГА) – синьо-жовта, розміром 50 x 75 см, з Тризубом посередині. Такі ж командні хоругви отримали Команда Етапу армії⁷ та команди корпусів, але посередині їх розміщували літеру „Е” або номер корпусу римськими цифрами. Для команд бригад командні хоругви були аналогічного розміру, але трикутної форми, з

Прилога до Наказу Військам Ч. 126 § 2.

220

КОМАНДНІ ХОРУГВИ

Пояснення:

1. Начальна Команда Г.А.
2. Команда Етапу Г.А.
3. К " " Корпуса
4. " " Бригади
5. Телефонна станція

номерами, виконаними арабськими цифрами (для кінної бригади: „К.І.”). Тризуб, літера „Е” й цифри мали виготовлятися з чорної матерії⁸.

Отже, як і „стяги” Дієвої армії УНР, командні хоругви Галицької армії мали суто розпізнавальне значення. Система командних хоругв була значно простіша за систему стягів. Встановлення двох видів командних хоругв (прямокутної і трикутної), очевидно, повинно було полегшити розпізнавання. Варто відзначити послідовність у використанні державних символів – на командній хоругві НКГА розміщувалося зображення Тризуба, у вигляді Тризуба був і нарукавний знак належності до цього органу військового управління, запроваджений наказом військам від 14 червня 1919 р. ч. 129.

Звертає на себе увагу й те, що всі командні хоругви Галицької армії були синьо-жовті, тимчасом як стяги Штабу Дієвої армії УНР і штабів груп військ – блакитно-жовті. Причина цієї розбіжності криється в особливостях розвитку державної символіки УНР і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР, з кінця січня 1919 р. – Західна Область УНР). П'ятим артику-

**Командні хоругви Галицької армії
(за наказом військам від 22 серпня 1919 р ч. 126)**

лом „Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”, ухваленого Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р., було встановлено Герб ЗУНР („Золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону”), Державний прапор („синьо-жовтий”) і Державну печатку¹⁰. Тож командні хоругви НКГА, Команди Етапу армії та команд корпусів фактично являли собою Державний прапор ЗУНР з відповідними доповненнями.

3 січня 1919 р. Українська Національна Рада затвердила ухвалу про злуку УНР і ЗУНР. Відтак Герб УНР – Тризуб почав витісняти Герб ЗУНР. Поодинокі вояки й старшини збройних сил ЗУНР почали носити кокарди з Тризубом ще з листопада 1918 р.¹¹ У лютому 1919 р. знаки розрізнення із зображенням Герба УНР вже мала на головних уборах більшість старшин Державного секретаріату військових справ¹², Тризуб з’явився на бланках „явних приказів” (відповідників сучасних посвідчень про відрядження)¹³. Але кольори Державного прапора змін не зазнали. Натомість національний прапор УНР був блакитно-жовтий (тут треба застерегти, що вживаний у тогочасних документах термін „національний прапор” відповідає теперішньому термінові „державний прапор”).

Згідно з тимчасовим законом про флоту УНР, ухваленим Центральною Радою 14 (27) січня 1918 р., прапор Української військової флоти являв собою „полотнище в двох – блакитному і жовтому – кольорах. В кряжі блакитного кольору – історичний золотий тризуб з білим внутрішнім полем в ньому”. Прапором Української торговельної флоти мало бути „полотнище в двох – блакитному і жовтому кольорах”¹⁴. На наш погляд, встановлення прапора Української торговельної флоти фактично означало встановлення національного прапора УНР. Відомо, що в Російській імперії роллю національного прапора довгий час виконував біло-синьо-червоний комерційний прапор, який 29 квітня 1896 р. імператор велів в усіх випадках визнавати національним¹⁵. Крім того, в більшості країн світу національний і торговельний прапори – однакові.

Принагідно зауважимо, що в літературі трапляється твердження, ніби 22 березня 1918 р. „внаслідок категоричної позиції М.С.Грушевського” Центральна Рада затвердила жовто-блакитний прапор¹⁶. Та оскільки посилань на жодний нормативно-правовий акт дослідники не наводять, таке твердження видається нам бездоказовим. Так само з праці в працю переходить згадка про те, що начебто за правління гетьмана П.Скоропадського порядок кольорів на прапорі було змінено – з жовто-блакитного він став блакитно-жовтим¹⁷. Проте і в цьому разі посилань на документи немає. Тим часом маємо підстави стверджувати, що ніяких змін герб (Тризуб) і прапор (блакитно-жовтий) тоді не зазнали. 17 липня 1918 р. товариш (заступник) морського міністра капітан 1-го рангу М.Максимів надіслав міністрові закордонних справ опис і малюнок військового прапора Української Держави, що його затвердив гетьман. При цьому в супровідному листі зазначалося: комерційний прапор залишається попередній, з двох горизонтальних смуг – верхньої

блакитної і нижньої жовтої¹⁸. Тож блакитно-жовтий прапор, встановлений за Центральної Ради, був без змін успадкований гетьманом, а згодом – Директорією. Тому під час спільних бойових дій Армії УНР і галицької армії вони використовували один герб, але різні прапори!

Повертаючись до командних хоругв Галицької армії з жалем маємо констатувати брак вірогідних даних про те, чи користувалися ними на практиці. Зате відомо, що зображення командної хоругви НКГА було використано в оформленні обкладинки журналу „Український скиталець”, який видавався для інтернованих військовиків Галицької армії в Чехословаччині. Командна хоругва на обкладинці виступає в ролі Державного прапора.

Отже, командні хоругви за наказом військам від 22 серпня 1919 р. ч.126 відображали особливості структури Галицької армії та її символіки, їхня система істотно відрізнялася від системи стягів, установленої в Дієвій армії УНР наказом ВДА УНР від 30 липня 1919 р. ч.323. Порівняння командних хоругв Галицької армії зі стягами Дієвої армії УНР засвідчує наявність розбіжностей у визначенні національних кольорів. Це важливий факт у справі дослідження української державної і військової символіки 1917–1920 рр.

ПРИМІТКИ

- 1 Наказ командування Армії УНР про запровадження у військах прапорів єдиного зразка (1919 р.) /Вступ. слово й публ. док. М.Ковальчука // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч.1 (12). – С. 145–153.
- 2 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі –ЦДАВО України). – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк.6.
- 3 Там само. – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк.181.
- 4 У Російській імператорській армії прапори штабів армій, корпусів і дивізій були прямокутні, розміром 40 × 60 дюймів (1 × 1,5 м). Штаб армії позначав прапор, що складався з п'яти чорних і п'яти оранжевих смуг, штаб корпусу – оранжевий прапор із зеленою облямівкою, штаб піхотної дивізії – зелений з червоною, штаб стрілецької дивізії чи окремої бригади – зелений з малиною облямівкою тощо. З обох боків на прапор нашивали номер і початкові літери назви корпусу, дивізії чи окремої бригади чорного кольо-

ру. Прапори на позначення штабів піхотних, кавалерійських, козачих полків, артилерійських бригад та саперних батальйонів мали менші розміри – 32 × 48 дюймів (0,8 × 1,2 м), на їхніх полотнищах розміщували ромб, вершини якого торкалися середини сторін прапора. Наприклад, на штабних прапорах піхотних полків ромб був оранжевий, а полотнище для першого полку в дивізії – червоне, для другого – ясно-синє, для третього – біле, для четвертого – темно-зелене. Ескадрони, сотні й батареї позначали полковими (бригадними) прапорами меншого розміру. На думку дослідників, реально ці прапори, за винятком хіба що армійських і корпусних, практично в перебігу Першої світової війни не використовували (Див.: Ульянов І.Э. Регулярная пехота 1855–1918. – Москва, 1998. – С. 136; Шевяков Т.Н. Знамена и штандарты Российской императорской армии конца XIX – начала XX вв. – Москва, 2002. – С. 40, 41, 36, 37). У піхотних, інженерних і спеціальних частинах, а також військово-навчальних закладах застосовували лінійні значки („линейные значки”) – по одному на роту і окре-

- мий – на батальйон. За допомогою цих значків позначали місця шиккування військових частин під час парадів або стройового огляду, а також лінії проходження військ урочистим маршем та дистанції між підрозділами. Лінійні значки являли собою квадрат з двома косицями розміром 42 × 71 см. Батальйонні значки склалися з білої, оранжевої й чорної горизонтальних смуг, на оранжевій смузі міг бути номер чи шифрування. На ротному значку по вертикалі нашивали смугу за кольором роти: для 1-ї – червону, 2-ї – ясно-синю, 3-ї – білу, 4-ї – темно-зелену, 5-ї – жовту, 6-ї – коричневу). По горизонталі нашивали смугу за кольором батальйону: для 1-го – червону, 2-го – ясно-синю, 3-го – білу, 4-го – темно-зелену (Див.: Шевяков Т.Н. Зазнач. праця. – С. 41, 42, 38, 39.).
- 5 ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 4. – Спр. 1. – Арк. 48 зв.
 - 6 Там само. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 219.
 - 7 Під час Чортківської офензиви (8–28 червня 1919 р.) українське командування вирішило поділити підконтрольну територію на „Запілля” (політичні повіти Чортків, Гусятин, Борщів та Заліщики) і етапну область („Етап”), що охоплювала район між межею запілля і фронтом. Запілля визначалося як головна база для постачання армії. На чолі запілля стояв командант (тобто командир) на правах команданта самостійного (окремого) корпусу. Серед обов’язків команданта Етапу армії (на правах команданта „несамостійного” корпусу) було створення корпусних етапних районів, рекрутація в етапній області, управління польовою сторожею, збирання зброї та боєприпасів, організація місцевої поліційної служби, формування цивільних робітничих сотень, висилання полонених до табору, нагляд за санітарною службою тощо (ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2, 2 зв.).
 - 8 ЦДАВО України. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 219, 220.
 - 9 Там само. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 89, 90.
 - 10 Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні дня 13 листопада 1918 р. // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали. – Івано-Франківськ, 2003. – Т.2 – С. 6.
 - 11 Боберський І. Щоденник, 1918–1919 рр./ Упоряд. Ю.А.Мищик. – К., 2003. – С. 81.
 - 12 Там само. – С. 130, 131.
 - 13 ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 3а. – Арк. 3.
 - 14 Розовик С. Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917 – 1920 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 116.
 - 15 Приказ по Морскому ведомству от 11 апреля 1898 г.// Вексиллологический справочник по флагам Российской империи и СССР – Москва, 2002. – Т.1 – С. 196.
 - 16 Гломозда К.Ю., Яневський Д.Б. Українська національно-державна символіка: особливості історичної традиції// Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 2. – С. 113,114.
 - 17 Див.: Гломозда К., Павловський О. Українська національна символіка: походження, традиції, доля. – К., 1989. – С.25; Сергійчук В.І. Доля української національної символіки. – К, 1989. – С. 32; Він же. Національна символіка України. – К, 1992. – С. 84; Гломозда К.Ю., Яневський Д.Б. Зазнач. праця. – С. 114; Клейноди України: з історії державної і національної символіки. [Комплект кольорових листівок]. – К.,1991. – Лист. 25; Бушин М.І., Вовкотруб Ю.М., Машенко І.Ю. Національна символіка незалежної України// Наукові праці / МФ НАУКМА. – Миколаїв, 2001. – Т. 10: Історичні науки. – С. 116.
 - 18 ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр. 153. – Арк. 114.